

Димитрије М. КАЛЕЗИЋ

КАКО ДА СЕ ДОГОДИ ОНО „ШТО БИТИ НЕ МОЖЕ”? – Прилог схватању смисла 659. стиха *Горскога вијенца* –

Радећи на коментару *Горскога вијенца** читао сам бројне текстове који са *Горским вијенцем* имају ближе или даље везе; и уз све то – размишљао о прочитаноме; и шире, у вези са њим.

Тако најћем на Андрићеву приступну бесједу коју је држао приликом уласка у Српску краљевску академију за њенога дописног члана: *Његош као шрађични јунак косовске мисли*. У томе веома кратком и синтетичком тексту Иво Андрић¹ употребљава синтагму „позитивни нихилизам”; она се односи, односно њом се тако квалификује Његошев чувени 659. стих *Горскога вијенца* – стих који је, по мишљењу већине коментатора *Горскога вијенца*, један од основних или кључних, чворних стихова цијелога спјева,² који представља „врхунац интензитета”³.

На први поглед тај ми се израз учини врло занимљив и некако, ваљда латинским поријеклом, сличан Геземанову именовану Његошева појма чојство – *humanitas heroica*. Од тога првог погледа почела су размишљања која су се разлила и потекла разним и различитим каналима. Запажао сам, размишљао, биљежио.... То стављам на увид читаоцу, како бих ту, њему наочиглед, извео формално исправан и садржајно нов закључак о смислу овога занимљивог стиха.

И Пошао сам редом за коментаторима, почев од најстаријега, Стјепана Митрова Љубише, који овоме стиху уопште не поклања пажњу – можда из разлога што је мислио да је сам собом довољно јасан.

До 1940. године било је свега неколико коментатора, међу којима је најпознатији Милан Решетар; од 1947, кад је слављена стогодишњица од појаве првога издања спјева па до данас, број коментара је знатно повећан, али код овога мјеста (као да) већина стоји под утицајем Решетарова тумачења; од

* Објавило га „Народно дело”, Београд 1994.

¹ *Његош као шрађични јунак косовске мисли*, Београд 1935, стр. 22. – Библиотека Коларчевог народног универзитета, књ. 12.

² Радован Зоговић, *Његошева ђоема о борби и слободи*, Београд, 1949, 26.

³ Mushin Rizvić, *Kroz „Gorski vijenac”*: Interpretacija i tekstualno-komparativna studija o strukturi „Svjetlost”, Sarajevo, 1989, у објашњењу уз овај стих.

Решетара се унеколико удаљава Никола Банашевић, а још више Слободан Томовић. Већина ових тумача овоме мјесту приступа појединачно, узимајући га и у ширем контексту. Осим Банашевића и Томовића сви га виде у историјској перспективи, налазећи разрешење у некоме далеком покољењу за које ће изнићи цвијеће (упореди ст. 661–662).

1.1 Решетар (у издању из 1890) претходни и овај стих (658–659) тумачи: „Нека буде борба непрестана, нека буде (= дође) та борба која непрестана не може и неће бити, јер ће нас уништити Турци који су много јачи од нас”. У даљим издањима – а његов коментар је највише издања доживио – ово тумачење је мало преформулисано, али је смисао остао исти. Њега ће касније да усвоје Барац, Латковић, Бошковић, и др.; Т. Ђукић и Б. Ковачевић су међусобно веома слични, и заједнички зависни од Решетара као узора; њих скоро дословно понавља Мирко Рупел.

М. Стевановић⁴ закључује да су Решетар у коментару и Вушовић у приговору, као и Барац у схватању овога мјеста „у суштини исти”.

Ђуза Радовић за своја објашњења сматра да „представљају само један од начина за коментарисање *Горскога вијенца*”. Иако се држи претходника, у објашњавању овога мјеста он је унеколико друкчији: „Нека сви погину у тој борби, нека пакао прогута и Сатана покоље све, – што се не може десити (...) – њихова погибија неће бити узалудна: подстакнуто њиховим примером неко далеко покољење наћи ће снаге да доведе до победе њихову праведну борбу”. Дакле, даљи исход, нарочито са „далеким покољењем”, нешто је друкчији, али – не издиже се из равни историје.

Ризвић у тој борби, коју назива и романтичарском и апокалиптичком, стилизованом кроз одлучно опредјељење драматичнога, апсурднога, демонског императива: нека буде! – налази да су се „епски дух и романтичарска естетика и етика оплодили”.

1.2 Банашевић окреће умни поглед навише, тражи смисао овоме кондензованом мјесту, на другој страни, негдје изван природе. За њега полустих – „што бити не може” не значи што се „не може и неће догодити”, него нешто што је „неприродно, натприродно”. Управо ово, „неприродно и натприродно” представља заокрет у избору правца у потрази за смислом стиха који собом имплицира много више него што непосредно изражава.

Томовић примјећује ову Банашевићеву новину, и наводи је, али не бих рекао да га интерпретира вјерно. Он, наиме, каже: „Никола Банашевић даје друкчије тумачење: стих „Нека буде што бити не може” да ће се десити оно што није могућно и што се неће догодити. Ово би било противразумно. Ријеч је о наговјештају догађаја који је само бесмислен, неприродан и несхватљив”. Томовић не полази овим правцем, јер налази да је у питању стих који је „узет сам за себе, у његовом несвакидашњем, па и бесмисленом логичком својству” недовољно смислен и садржајан. „Овако – каже – како је изражена, мисао долази у сукоб с логичким законом противрјечности”. Он, превасходно логичар, задржава се на објашњавању стварнога и могућег и, коначно, завршава

⁴ Михаило Стевановић, *Лезичко тумачење у коментарима Њеђошева „Горског вијенца”*, САНУ, Београд, 1976, 60.

ставом да се Његошев израз: „Нека буде што бити не може” „не уклапа ни у традиционалну двовалентну ни у дијалектичну логику”. Стих, по њему, није бесмислен у контексту; „он је једино бесмислен узет сам за себе, као логичка могућност да се деси немогућно”. Тек на крају свога подужег излагања о овоме стиху он допушта могућност разматрања онтолошких категорија, нагласивши да „поетска форма допушта разматрања која се косе с логичким ставовима – а тим дубина мисаоног захвата није уопште повријеђена”.

Банашевићево и Томовићево разматрање дало ми је подстицаја да посегнем дубље и даље у трагању за смислом овога мјеста – коначно: како би ово прегнантно или згуснуто изражено веома значајно мјесто гласило у развученој непјесничкој форми, и шта би садржало? Овако је сажето до неразумијевања. У питању је типично њемачко значење пјесништва – *Dichtung* (збијеност, сажетост, концентрисаност).

II Стих који је привукао и задржао нашу пажњу одиста није лак. Зато око њега и постоји сплет различитих мишљења, од којих многа представљају пука понављања, а нека само њихове благе интерпретације без неких битних новина – изумимајући Банашевићеве и Томовићеве покушаје.

II,1 Узет сам за себе, изоловано, ван свога и свакога другог контекста – овај стих има свој смисао; њему већина тумача поклања пажњу као феномену, везујући с њим последично, следећи, или евентуално још два стиха. Тумачи помињу и унутрашњу контекстуалну везу, али се не упуштају у њене нити, нити се спуштају у њене коријене. Једноставно, они датоме стиху или његову ужем контексту прилазе.

II,2 Ако бисмо хтјели да стварно схватимо ово мјесто као неки вулкан, није довољно да му приђемо из историјске равни. Ми морамо да му подиђемо из дубина бића, а онда ће нам бити отворен још један канал размишљања. Кад од њега као феномена, кроз који је прокључала сва стихија природнога врења, сиђемо дубље, ми морамо да његово најнепосредније поријекло тражимо – и налазимо – у монолозима Владике Данила, па у *Горскоме вијенцу* као цјелини; а њега, *Горски вијенац*, ма колико он био велико и самостално дјело – неминовно морамо схватати као наставак *Луче микрокозма*. Није у питању само чињеница што *Луча* временски претходи *Вијенцу* годину, непуне двије, него је у питању планска, садржинска и идејна зависност *Вијенца* од *Луче*. Многи истраживачи, па и неки од наведених тумача, то помињу – али као да *Лучу* стављају по страни, или је одбацују даље: мало, мало... па помињу Турке, рат и др. околности, а никако да пођу за Његошевим моделом и поретком размишљања: на небеском плану – а то је амбијент *Луче* – ријешено је питање издаје и антагонизма, па је тек последије метафизичких дубина и мистичке стварности дошао историјски и прагматични ток *Горскога вијенца*. Зато се *Горски вијенац* тумачи *Лучом микрокозма*. Сваки други приступ и начин тумачења двојачко је промашен: колико је површан толико је и неадекватан. То је примијетило, али недовољно примијенило, неколико истраживача – од поменутих нарочито Томовић, од непоменутих нарочито Вуко Павићевић тумачећи *Лучу микрокозма*.

Да је то тако, није потребно много доказивати; а да сву ту ширину и дубину коријена морамо држати у пуној пажњи у вези и са овим стихом, можда посебно с њим, – мислим да није баш најобавезније. Ту ће нам бити довољан амбијент и адекватна клима три Владичина монолога у *Горском вијенцу*. Онај први (1–88), нарочито оно мјесто гдје се помиње затворено небо (39), које нас подсећа на небо из Библије у вријеме пророка Илије (I Цар 8, 35), па други (612–661) из којег је овај одломак (659–662) и у коме налазимо неколико пута мисао изражену у тростиху која не може да тече даље: или је кратка или јој је пут преграђен – и, најзад, онај трећи (742–789) у коме првих 18 стихова, попут пролога *Јеванђеља њо Јовану* (1, 1–18), представљају надемпиријско искуство свијета *Луче микроkozма*. Довољно је, мислим, из дубина подићи овоме стиху и видјети да се ни његов интензитет ни садржај не испражњују сами собом и од себе, него му је смисао отварање прозора на затвореноме небу – опет слично отварању „окна на небу” (II Цар 7, 8) у вријеме израиљских царева.

Дакле, у питању је: или нихилизам, или егзистенција.

III Сад можемо да обратимо пуну пажњу смислу Андрићеве синтагме *позитивни нихилизам*.

Оваква каква је, необично сложена, она забљесне пажњу, и онај ко је прочита или чује уопште не поставља питање њенога значења.

Будући да је именица независна ријеч, тј. ријеч која може да стоји апстрахована из контекста и да изражава смисао који носи собом, почећемо са анализом од ње.

Ријеч *нихилизам* је латинска изведеница (*nihilismus < nihil*), адаптирана у духу нашега језика. Она је *terminus technicus* из подручја теоријске философије и означава ништавност, ништавило, пустош, небиће, ништа, не-твар. Већ из њенога основног значења јасно је да се она односи на проблематику бића – дакле, у питању је онтологија (*ὄν < εἶναι*) или супстанција (*substantia = essentia < esse*), односно суштина (*сми, есџиј < бити, ксмъ*).

Све до почетка новог вијека теоријска философија је, у главном, поимана и обрађивана уједно, а тада рационалисти и емпиристи – сваки својим методом – издвајају гносеологију као посебну теоријско-философску дисциплину. У Андрићеву тексту, који нас непосредно интересује, као и у његовој подлози или претпоставци, Његошеву тексту – нема никаква мјеста сазнању, него бићу. Значи, под изразом *нихилизам* налази се само онтолошка проблематика – биће, односно небиће; а да је у питању гносеолошки садржај имали бисмо агностицизам (изведено из *ἀ-γνῶστω*).

Какву сад улогу може да има – и има – зависна ријеч, придјев – *позитивни* – придјенут уз именицу *нихилизам*? Исто бисмо имали да је обрнут ред ријечи и облика. У обама случајевима – датоме и евентуалном – улога је никаква у погледу ефекта. Ако синтагму као такву размотримо, наћи ћемо да то, по својој унутрашњој бити, није никаква синтагма или састав. Значење тих двију ријечи треба да је заједничко и представља нови појам, а оне га немају изражен двијема ријечима. Овако сложене ове двије ријечи стоје у односу који је права *contradictio in adjecto*, што ће рећи: супротност у придјеву: придјев значењем негира именицу уз коју је придјенут. Умјесто да органски израста из ње или да је накнадно прирастао њој, и њих двоје – придјев и именица – тако срасли да се оплоде и дају ново значење – овдје немамо ништа: механичко склапање син-

тагме није донијело никаквих резултата. Такав синтагматски израз једнак је једноме другом – црна бјелина, или обрнуто: бијела црнина.

Кад овај смисао, односно бесадржај, пренесемо на језик финансијско-књиговодственога изражавања, онда ћемо видјети колико је садржајно празан: ово би била типична позитивна нула – није се ишло у минус, али нема ни плуса.

IV Ипак, психолошки гледано, овдје није у питању никакав индиферентизам, још мање нихилистичка пасивност, него максимална напрегнутост. Сад је од интереса питање: да ли онога ко захтијева немогуће, оно „што бити не може”, испуњава само јака и непримјерена тврдоглавост, или још јаче психологија ината? И да ли то „што бити не може” стварно уопште не може да се збуди, догоди, или постоје неке друге околности, шири оквири и сл.? Ако то одиста „бити не може”, онда у чијој то надлежности днђ стварно „бити не може”, и има ли каквога другог чиниоца и услова у којима то „бити може”? По људској моћи, видимо, тако је; а да ли има које друге моћи у којој би то немогуће било могуће? Да нам неће овдје бити од кључне помоћи библијска мјеста која нас обавјештавају да је Богу све могуће (Мр 10, 27; 14, 36) и да је оно што је немогуће човјеку могуће Богу (Лк 18, 27); и не само то, него да је и човјеку могуће све, али – вјерујућему (Мр 9, 23)! Уосталом, зар још прије више од пола вијека Станко Перуновић није утврдио да код Његоша постоји онај феномен који се у антици звао *бђгованье* – непосредне интервенције богова у људским судбинама и историјским ситуацијама (додуше, код њега је ријеч о етичким, а не онтолошким питањима)?⁵

Ни пркос ни тврдоглавост немају у основу медијалну, него прелазну глаголку радњу. А коме се пркоси, односно коме се то овдје тврдоглаво супротставља – не види се; не види се, јер тога нема.

Одговарајући на низ постављених питања ослонићемо се на схоластичку класификацију појмова, односно прђдмђта размишљања. Та је класификација тројна; она јасно разликује једне предмете: они су *rationem* што ће рећи разумни, схватљиви, од других који су двојаки: *contra rationem* (противразумни, бесмислени и сл.) па због тога, једноставно, не улазе у поље разума и памети, а други су *supra rationem*, који такође нијесу подложни разумноме сазнању, али је разлог томе други – они су изван компетенције разума, изнад његових домета сазнавања. Док је људски разум природан, и у подручју природе има своју надлежност, па и ту није до краја ефикасан, – дотле је подручје натприроднога наднебесја за њега *terra incognita*; то је једноставно нешто што је далеко над плафоном и небом природе. Ми данас изразом ирационалан квалификујемо нешто што је изван памети и регистра размишљања, а уопште не постављамо питање ни његова мјеста и односа, ни његова квалитета и домета, што није у реду.

За проницање у унутрашњу, ону дубљу структуру овога Његошева стиха, ослонићемо се на познати Тертулијанов став: *Credo, qua absurdum est* (вјерујем, јер је неразумно). Тертулијан је сазнавао – и знао – оно што је било у обиму и пољу сазнања; а што је изван или изнад тога, апсурдно је. Он је свакако указивао потребну пажњу ономе што је било изнад домета сазнања, поклањао

⁵ Станко Перуновић, *Еђтика бђговаца у Њђгошевим делима*, Гласник Југословенског професорског друштва, 1939/40, 590.

му повјерење и – вјеровао, вјеровао у оно што је било надознајно (~~недокућено~~) надсознајно. А то је оно што долази из дубина трансценденције натприроде – то је оно што даје Бог: такво је његово натприродно откривење, а такве су његове појединачне или повремене интервенције. То уопште није по логици – ни формалној ни садржајној, јер је логика ствар овога створеног свијета; она води према теоријској философији која је упућена на метафизичке принципе створенога свијета. Ту је у праву Томовић; али ово је по Логосовој металогичи коју Томовић нити је узео у обзир нити је имао у виду. У питању је нешто реално постојеће, али што постоји својом вишом нествореном и надстварном реалношћу. Оно као такво стварно није природно; а да ли је натприродно или противприродно? То је наслутио изгледа Банашевић, али га није поставио ни себи ни другоме као питање за размишљање и предмет за истраживање. Он примјећује и наглашава *крик* као исконски израз човјекове – овдје је то Његош – тежње за савлађивање даге тијесне ситуације. Према томе, и ван природе има добра, и ван логике има смисленог и паметног. То тражи Његош, односно његов владика Данило. Очигледно, добро је испитао горчину природнога добра и празни формализам природне логике. Он зато тражи нешто више на што ће да се предано ослони чијом би надсхватљивошћу превладао отпоре и немоћи емпиријске стварности.

Сами Владичини монолози отварају неслућене просторе, односно могућности за размишљање. Да у првоме од њих имамо јасно истакнуту мисао да је над њим „небо затворено” које му не прима ни плача ни молитве (39–40), у другоме, из којег је узет и овај стих, налазимо неколико типичних апорија, поред ове, гдје је даљи ток мисли затворен – ту је и алтернатива: „То је бити једно али друго” (635) која није разријешена антиномијом – дотле у трећем имамо његово обраћање Богу: „Проведри ми више Горе Црне” (757). Наредни стихови из првога монолога говоре о томе како му се у ад претворио цио свијет, „а сви људи паклени духови” (41–42) па је у таквој ситуацији он својим силама немоћан – дотле у трећему тражи појачаном молитвом (у форми императива) уклањање муња, громава и градоноснога облака изнад Црне Горе (758–759). Ово је практично молитва Богу за његову интервенцију у природи која је потребна, неопходна – неодољна: колико због човјекове немоћи толико и због хитности ситуације. Наредни стихови овога, другог, монолога као да отварају есхатолошку перспективу: да Сатана уништи своје царство, ад, а онда дође вјера у будућност и њено остварење: да ће на гробљу „изнићи цвијеће за далеко неко покољење” (660–662).

За уништење* ада човјек није кадар, ни надлежан. Зато он у жару егзистентне потребе тражи отварање небеса и разведравање за откривењску интервенцију која је од Бога, а не од човјека, али – ту, у природи.

Овдје имамо примијењен апофатички начин размишљања. Тај модел мишљења је источњачкога поријекла, развијен је код Грка и особито његован у патристичкој мисли. На Истоку је најбоље сачуван у корпусу који се преноси под именом Дионисија Ареопагита и зове се *pseudo-aegoragiticum*, а у западној хришћанској традицији највише и најбоље у дјелима Николаја Кузанскога. Његових трагова имамо у богослужбеним текстовима, химнама и другим саставима обреднога карактера; разумије се, још више у саставима мистичкога

* Уништити настало од *у-ништи-и-шти* значи: вратити у ништа

садржаја. Тај начин размишљања прихвата и европска модерна философија – шта је друго лимитација у Кантовој теорији сазнања ако није ово? Тај облик и пракса теологије на истоку називао се θεολογία ἀποφατική, а на западу theologia negativa. Доцније је то био посебан вид гносеологије. Његових трагова – веома јасних – имамо у Његошевој мисаоној поезији. Тим мјестима се прибраја и ово које нас је толико окупирано својим необичним садржајем, па му прилазимо необичним, вишедисциплинарним методима.

Ово кратко мјесто је врло сложено, и због сложености и краткоће – нејасно. Non multum – sed multa. Стварно, не много (приче), него многа (знања). Да, али је потребно раширити пажњу и размрежити инструменте и таласе сазнавања па окупити наједно многа одговарајућа знања еда би се проникло у енигму стиха. Није могуће да је пјесник оставио у своме спјеву нешто празно од садржине.

Из градива које је изложено и примјера којима је илустровано, рекло би се да овај стих има овај смисао: нека буде по свемоћној Божјој интервенцији оно „што бити не може” по слабашњима људским моћима. Само тако се, одозго, али молитвеним позивом човјековим и максималним подвигом воље и снаге савлађује апорија и отвара прозор и простор за интервенцију у ситуацији у којој је човјек немоћан. У питању је максимална активност човјекова да јој Бог пође у сусрет, и тако се оствари њихова сарадња без које човјек не може патисати.

RESUME

Dimitrije Kalezic

How to Make „That Which Can Not Be” Happen - Contribution to Understanding Verse 659 of Gorski Vijenac

Author makes an analysis of the 659th verse of „Gorski Vijenac” - *Let that which can not be happen* - and suggests the following interpretation: let it be according to the omnipotent intervention of God - that „which can not be” according to human weakness. Only thus, from above, but with a call of prayer by man and a maximum effort of will and strength does the aporia become overcome and a window becomes open for an intervention in a situation where man is otherwise powerless.